



# Tu lyi tukiseeza

*Kuzwisa Botswana mu vukaavo*

Itumarano yeetu ne vaantu ya 2014-2019



P O Box 2918, Gaborone  
Plot 364, Independence Avenue, Gaborone  
Tel: +267 3181805

 Follow the Growing BCP

 @bwkgololo

[congresspartybw@gmail.com](mailto:congresspartybw@gmail.com)

[www.bcp.org.bw](http://www.bcp.org.bw)

sms the word **DONATE** to 16506

## Botswana usiina mu vukaavo

- Vuhumi vwe nkaanda kete vulyiwiira vulyo
- Kakwiina meenzi ne mutakasi
- Vusa ne kuzeenenga kuungi

- Kuvula misevezi chi kwaakula
- Vavereki va veengete
- Vaantu kava saangite (Happy Planet Index)

### 1

#### **“Vuhumi vwe nkaanda kete vulyiwiiravulyo” Nzira ya BCP... Kulyeeta vuhumi vuhitirwa ne vasinkaanda**

- Kuhwerera kushiyamisa mizaako, mazira, meenzi, mumuni, njanji ne zitimera zitavulwiirwa ne zoonse ziteendesozo zisakahala mu ndao ziwoola kuzwisikiza vuhumi vwe nkaanda havusu.
- Kuchita kuti mu mwaaka wa / chirimo cha 2019 chibalyi che ziintu zoonse zisiwa mu nkaanda ziswana ne deemani, marasha/makala, isawutu no looto (gold) zive kushaanzwa munu kuti zichitire vasinkaanda misevezi kuunze lyo kutwaala misevezi yeetu ku makaanda amwi.
- Kuchita kuti zoonse zizwa mu ng’oombe zichite ziloondero/mapangiro (industries) e misevezi iyeendirinzaana ne ze ng’oombe ziswana ne masaanza, kusuka makavi ne kupanga zizavalo zizwa mu makavi.
- Kuvavalyera ziloondero/mapangiro mahiya ava sinkaanda aswana ne a saamende, zitina, mahalasi ne zoonse zizwa mu masaanza.
- Kulyeeta mulawo wu ha vasinkaanda ziho/nyesi ne yaanza ikaando mu vuhumi vwe nkaanda kuchitira kuti veenamakaanda vahewa misevezi munu ve njirike mapangiro ne makaampani ava sinkaanda.

### 2

#### **“Chiimbise mu kuha vaantu meenzi ne mumuni” Nzira ya BCP... Kutavulula ne kuvavalyera meenzi ne mumuni**

- Kuteendesa makala.
- Kwinjizika malyi mukusakisisa ne kuteendesa inzira zisezuza inkaanda ikwe. Izi nzira ziswana ne kuteendesa manyaange e zuva ne luhuho mukuchita mumuni.
- Marapa ne mabisinesi ateendesa manyaange e zuva, luhuho ne mafuumba mukuchita mumuni kaatuswa cha malyi.

- Kakusaandulwa inzira yo kufeta mumuni cho kulyeeta vamwi vafeta cho kuvapangira ikuunga lyivayeenza ne kulawula kuti mumuni uwuzwa cha vukayi.
- Kakunoonooswa Morupule B kuti kwizivwa vukaavo vwaayo.
- Ka kuzaakwa madaamu maniini ne makozwaana mu ndawo zoonse za Botswana eeti ni anywinsiike vaantu, zinyoloji ne zivyalo.
- Kakuziimikwa kuteendeswa zimbuji za malyiindi mu mizi izivinkeene kuti yiina meenzi maangi kuunsi lye vu.
- Kakuteendeswa neenza meenzi eena kwa Chobe ne zimwi zisi.

### 3 “Kuvula misevezi chi kwaakula ne vuveresi vu veengete” Nzira ya BCP... Kuvaakanya mavaka ovuveresi ne kuchimbula ituwero

- Kuwaambinsaana (ingamboolo) nkweeti ni kuve chiteendeswa chikulu mu kulyika kuvaakanya mavaka o vuveresi ne kuchimbula ituwero.
- Vulawulyi vo vuveresi kavuziime vovoona kuti vulyivahane ne milawo yo vuveresi, kuvona kuti vaantu varutirwa misevezi mane no kuti misevezi ihewa vasinkaanda.
- Kulyemaha kuti makuunga o vuveresi imbalyi yimwi yi woola kuhumisa ne kuzwiisikiza havusu inkaanda. Chi kwiina vulyo, aamakuunga alukera kuhindwa siina valyikani mu kuzwiisikiza inkaanda havusu.
- Kuhweerera kushiyamisa inzira yo kuzaakinsanya vuveresi ne vahira. Uku kuzaakinsanya ka kuzwiswa mu vulawulyi vwa zemisevezi (Ministry of Labour).
- Kakuchitwa ikuunga lyizaakinsanya vasazuweene mu misevezi. Ilyi kuunga kalyihewa ziho zokuteeka indava cho kuhweera.
- Chikota chiteeka makande ovuveresi kachizwiswa muvulawulyi vwa zemisevezi. Mane kakulyeetwa chikota chikaando cho vuikuwero haiva kuti muuntu usi ng’ong’oreha/toongooka.
- Kakutaangiswa ituwero yo kulyihaza ni kulolyetwa mavaka ne kudura ko vuhalo.
- Vavereki voonse kava hambirizwa kulying’olyeseza ipeenshini.
- Vuveresi vve konokono/vwa sakata kavulolyerera ni kulolyetwa mavaka e chirimo cha 1994 e kuunga lya makaanda lye misevezi (ILO).
- Vavereki kavatusiwa kuti vawoolye kuwula zibalyi mu makuunga ne makaampani e chichava.

### 4 “Ituto yiina mu Vukaavo” Nzira ya BCP... Chichava chi rutehete ne kulyi woolyera

- Ituto ye ntaanzi kayi taange ha vupaamba ku kaziima kwi sekondari.
- Kakuve ne tuto ya mahala mane yi hambirizwa.
- Zikoro zoonse kazi hewa ziteendeswa zi sakahala.
- Ka kuchitwa ikuunga lye lyizimanine lyeti ni lye kunekeza kuti ituto iyeenda neenza.
- Kakutaangiswa ituto iruta che ndimi za vaana ve zikoro/

- vaziyaziyi mu ndawo zimwi ze nkaanda.
- Matiichere/vaziyaziyi woonse kavaruwa kuti chaa sa rutehete avekwiina idigirii ye ntaanzi.
- Zikoro ziruta matiichere/vaziyaziyi kazi vekurutira madigirii.
- Kakuchitwa ikuunga lye chitiichere/chiziyaziyi.
- Matiichere/vaziyaziyi kavakuruwerwa neenza.
- Ituto yiruta misevezi ya maanza kayi shalyirwa ahulu mu masulye.

### 5 “Vukaavo mu kuwawe nkaanda ne za mazuvo” Nzira ya BCP... Kuwava inkaanda kuseena isovozi ne kuha vaantu mazuvosakata

- Kunoonoosa kuti chizimo che nkaanda chiinavulye kuti twizive kuti ini ukweete nkaanda isikahi mane witeendeswa nzi.
- Kuhambiriza kuti voonse vavahewa inkaanda che nzira yi suumpwa ‘freehold’ vayitavululye chimpoho varuwere malyi mu nako yi vaseeni kutavulula.
- Kakuzwiiswa ipaampiri yo kuhewa inkaanda cho molawo we chizo/chisiyankulu cho kuteendeswa yo mulawo wa koono (title deed).
- Ka tuziimike kuwava inkaanda ise njirikitwa meenzi, mumuni ne yi seena inzira ne zimwi ziintu zitusa kuti vaantu vahwere kuteendeswa inkaanda yiva heewa/heerwa.
- Mu chirimo cha 2018 katuchite kuti ha kutewa kuti walyeeha mu kutandirira kuhewa inkaanda, uve kulyiindire myeezi yina ikumi ne minwe yovere (12) nsing’i zirimo ziina makumi overe siina mu kuchitahala hanu.
- Ikaampani ya BHC kayisaandulwa kuti ilyivahane ne kuzaaka mazuvo awoola kuwulwa ne umwi ne umwi nsing’i awulwa ne vahumi vovona/vulyo.
- Hape BHC kayizwiiswa mu kusaka kupanga murokoko kuti izaakire vaantu meekalo.
- Mabisinesi atusa mu kuha vaantu mazuvo/malaalo kaahungulyikizwa mitero.
- Mutero wa VAT keeti ni ukuruwerwa ne vaantu va wula mazuvo lwe ntaanzi.
- Mazuvo e njirika vaantu vaangi azaakwa ne vasi mabisinesi kaa zakwa cho kuwuzwa cha malyi eeti ni ave kuzuminzeenwa.

### 6 “Kudura ko vuyeenzi vwa mavuuko o muviri ne mavuuko asaalyi ngoowo” Nzira ya BCP... Kulyeeta chichava chi vuukite

- Mulawo wa mavuuko a vaantu kawusaandulwa kuti kuzwiiswa kulyaatoole kwe swaano ze chiintu.
- Kakulyeetwa vung’aanga vwa mahala hamwi ne hamwi ha vuwaanika.
- Vuveresi vo vung’aanga kavu hewa ituto yiina kwiwuulu.
- Vuveresi vo vung’aanga kavu kururuwerwa neenza kuzaamba mwe yinu nako.
- Vuveresi kavu weerwa mu zipatera zoonse.
- Zipatera zikaando kazi tavululwa.

### 7 “Muvuso wa vaantu mwa Botswana wiina mu vukaavo” Nzira ya BCP... Kulyeeta muvuso wa vaantu mulotu

- Kakuchitwa ikuunga lyilolyerera mulawo-mukaando we nkaanda.
- Kusumunuka ko vusakisisi vwa makande kakwi njirikwa mu mulawo-mukaando we nkaanda mane ikuunga lye vuzimanini (parliament) kalyiviindwa kulyeeta mulawo unyaanga vasi makande kusumunuka kwaavo.
- Itelevishini ne rediyo ze chichava kazisaandulwa kuti ziyeenzwa ne makuunga asaalyi a hurumeende.
- Vuyeenzi vwa makande e zisi zisiyeene-siyeene kavu ve kwateni.
- Kakuve ne kuunga lyilyizimaniine lyeeti ni lyive kulolyerere vuyeenzi vve kuunga lye vuzimanini.
- Vwiikazi vve chihuna che kuunga lye vuzimanini kavu ve mbo vuhitizi vo vupangi vo mulawo (legislature) ne vve kuunga lye vuzimanini.
- Maziimo o muhitizi wa makuunga akanana hurumeende ka e njirikwa mu mulawo-mukaando mane uzu muhitizi kave kulawulwa ne vwiikazi vve chihuna che kuunga lye vuzimanini.
- Kakulolyerera kuti ikuunga lye yeenza zo mulawo lye njirika vaani.
- Kuhirwa kwa valawulyi ve mizeko kakuchitirwa mu meenso e chichava cho kuchita kuti vasaka iyi misevezi yo vulawulyi vve mizeko kavahewa chivaka cho kwiitava ipuzo havusu vwa kakuunga katuminwa ne kuunga lye vuzimanini.
- Mulawulyi-mukaando we zikota ze mizeko njeeti naave muhitizi waze milawo mane ne kuva muhitizi we chikota cha mamanmani cho vuikuwero.
- Vuyeenzi vo kusala hurumeende vucho kuti ikuunga lye chipolotiki lya salwa ne chaanavuungi ndi lye hiinda meekalo maangi mu nzuvo yo vuzimanini kavu saandulwa kuti kulolyerera kuti lyimwi ne lyimwi ikuunga lye wiwaana meekalo naandi zipura ni kulolyetwa vaantu valyisala.
- Ikuunga lyiyeenza itopo naandi zokusalamuvuso ne vuzimanini kalyizwiswa mwi koonde lya hurumeende.
- Izuva lye kusalamuvuso ne vuzimanini kalyi ng’olwa mu mulawo-mukaando.
- Kutusa makuunga e chipolotiki cha malyi kakuve hateni.
- Ombudsman ne muziwululyi-mukulwaana wa hurumeende mu zemilawo kaave kwi koonde lye kuunga lye vuzimanini.
- Mulawo uzuminina kuti wumwi ne umwi yo saka kwiiziva kahe chimwi kawuve kwateni.
- Kakuchimbula ituwero zo vavereki vu vavalyera nkaanda siina mapolyisa ne vuveresi vve ntorongo.
- Mavaka o vuveresi vve ntorongo kaavakanywa mane ne tuwero zaavo kazi chimbulwa.
- Kakuchitwa kuti vavonwa milaandu mu mizeko va teendere chichava kuunze lye kutwaalwa ku ntorongo zi chi zi zwire.
- Vuhitizi vve mizi kavuhewa ziho kuti vulyi pangire malyi.
- Kutwaala ituso ku chichava kaku hiindirwa he wulu.

### 8 “Vahwiire valyi tovohete/ vahwiire va zunguvalyirwa” Nzira ya BCP... Kutavulula mizaano ne kuha vahwiire nyesi/ziho

- Kakuhindirwa vahwiire he wulu mu mulawo u lyivaheene naavo.
- Ka kuchitwa ikuunga lye lyivaheene ne mabisinesi a vahwiire.
- Mabisinesi ahira vahwiire ve zirimo ziina haansi lya makumi otatwe ne minwe imana iyaanza ne munwe umwiina (36) kaahungulyekeza mitero.
- Ziraraanda ziha vahwiire izivo kazive hateni mu nkaanda yoonse.
- Kulyihaza che mizaano ne mizaano yi ruwererwa ka kuhwererwa.
- Izivo, vukwala ne maano mu mizaano ne kulyipangira kazi sakisezwa ne kuzwisikizwa havusu.

### 9 “Vakulwaakazi va kungwirirwa he mbalyi” Nzira ya BCP... Kulyikanyalyikanya vakulwaakazi ne vakwaame

- Zoonse zi lyivaheene ne vakwaame ne vakulwaakazi kazi lolyerwa ne vuyeenzi vuhya vweeti nivu kusumpwa vwa ze mizi, kuzwisikiza havusu makande a vakulwaakazi ne vakwaame neze chisiyankulu (ministry of home affairs, gender development and culture).
- Kuzumiinzaana kwe kuunga lya SADC mu mbala za vakwaame ne vakulwaakazi ka kutaambulwa mane ne kwichirirwa ni kulolyetwa mavaka e nkaanda ya Botswana.
- Kakuve ne tuto zo vuhitizi kuti kuhewa vakulwaakazi inyesi sihulu mu ziintu zo vuyeenzi vve nkaanda.
- Kakuhindirwa he wulu mavaka a vakulwaakazi kuchitira kuti vave ne vuzimanini vukolyete mu mizi ne munkanda yoonse.

### 10 “Lyiinzi lya Botswana iche mwikoonde lye zuva” Nzira ya BCP... Zo kuunze ne kusambalyinzaana ne amwi makaanda

- Kusambalyinzaana ka kuve ngo musana wo kuyiinzaana ne amwi makaanda.
- Kusalwa ko vuzimanini mu makaanda amwi kaku zheendame mu kuwoola kulyeeta vaantu vakeeza ku kutaanga ziloondero/mapangiro (industries) mwa Botswana.
- Ikampani ya BDC kayi tengululwa kuti ive nje yaanza lye vusaambazi vve nkaanda.
- Botswana kenjirire makuunga e zimwi zisi kuti a woolye kuva ne lyiinzi mu vuyeenzi vve chisi choonse.
- Botswana kaave ne chibalyi mu kulyi ziwlulula kwa makaanda mwikoonde lya NEPAD.